

*Олейнікова Г. О.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри англійської філології та світової літератури
Ізмайльського державного гуманітарного університету*

ПРИНЦИП ЗОЛОТОГО ПЕРЕТИНУ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЦІЛІСНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Анотація. Стаття розглядає актуальні проблеми сприйняття тексту з позиції лінгвосинергетичного підходу. Загальна теорія тексту останніх десятиліть характеризується розвитком та вивченням лінгвосинергетичної парадигми тексту. В рамках цього напряму вивчаються мова та різні структурні аспекти тексту. Незалежно від обсягу та жанру, текст має деякі універсальні паттерни, які формують та відображають взаємодію симетричних та асиметричних сторін текстової організації. Унікальність таких панернів дає змогу говорити про існування позиційних форм тексту. Доведено, що позиційна структура тексту постає як найважливіший елемент самоорганізаційною характеристикою тексту. Відповідно, рух мовної матерії тексту дозволяє побачити сильні та слабкі позиції тексту. Останнє становище трактується багатьма лінгвістами загальним терміном пропорції золотого перетину, який грає організуючу роль становленні тексту як цілого мовного твору. Слід зазначити, що асиметрична пропорція характерна для живих організмів. Симетрія, в свою чергу, менш властива живому організму, що самоорганізується. Звідси очевидно, щоб зберегти повну цілісність, текст має прагнути симетрії, але ніколи її не досягати, оскільки симетрична його структура веде до різкого зниження інформативності. Тому організація тексту, прагнучи симетрії, одночасно самоорганізується, прагне асиметрії. У тексті не може бути все інформативно, хоча все значимо. Відомо, що існує поріг сприйняття змісту тексту, коли інформативність його не перевищує 20%; в іншому випадку текст не є оптимальним алгоритму активності людини в процесі його сприйняття і розуміється неадекватно.

Увага в цій статті також торкається питання про гармонійний центр структури тексту. Гармонічний центр структури тексту відбиває сильну позицію, яка об'єднує воедино всі найбільш суттєві структурні, ритміко-інтонаційні смислові зв'язки тексту. Звідси випливає, що гармонійний центр тексту є структурно-змістовною кульмінацією всього мовного твору, що дозволяє читачеві швидко і ощадливо проникнути в зміст авторської інтенції.

Ключові слова: лінгвосинергетичний підхід, позиційна структура тексту, пропорція золотого перетину, гармонійний центр.

Постановка проблеми. Упродовж десятиліть текст як одна із складних форм передачі мови був предметом поглибленого дослідження багатьох лінгвістів, що намагалися дати визначення тексту, виходячи з його природи. Як лінгвістичним феноменом текстом почали цікавитися майже одночасно в Німеччині, Франції, Україні близько ста років тому. Він розглядався як усне або письмове висловлювання, чітке, із завершеною структурою і граматично правильно оформлене. З іншого боку, текст – це твір, що складається зі структурних одиниць, об'єд-

наних метою висловлювання і різними видами зв'язку. Ван Дейк Т. вказує на те, що текст як комунікативне явище включає в себе й компоненти екстралінгвістичного порядку, зокрема знання історичної епохи, соціальні та індивідуальні особливості автора, цілі адресата.

Традиційно художній текст розглядався з декількох ключових позицій, а саме теорії літератури, лінгвістики тексту, психолінгвістики. Для кожної з них текст був предметом вузького, сфокусованого вивчення. Так, для теорії літератури важлива була ідейно-естетична цінність письменника, лінгвістика розглядала текст як прояв індивідуальності автора та способи авторської реалізації у творі письменника, виявлення складових компонентів тексту, принципи їх взаємодії [1].

Вищезазначене положення демонструє той факт, що текст не обмежується однією та єдиною правильною інтерпретацією, що підводить учених до висновку, що текст – це не просто лінгвістична одиниця, це комплексна система, і, як будь-яка система в природі, повинна вивчатися з урахуванням внутрішніх та міжсистемних взаємозв'язків. Це призвело до появи суміжних наук, предметом вивчення яких є текст як спосіб мовної комунікації. Серед відносно нових напрямів у вивченні тексту можна виділити функціональну стилістику, лінгвостилістику, які вивчають структуру «текст – мовна комунікація». Зворотна послідовність («мовна комунікація – текст») знаходиться в полі дослідження соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвосоціопсихології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наприкінці минулого століття у книзі, присвяченій теорії тексту, І.Р. Гальперін запропонував досить розгорнуте визначення тексту: Текст – це твір мовленнєвотворчого процесу, що має завершеність, об'єктивований у вигляді письмового документа, літературно оброблений відповідно до типу документа. Твір, що складається з назви (заголовка) та низки особливих одиниць (надфразової єдності), об'єднаних різними типами лексичного, граматичного, логічного, стилістичного зв'язку, що має певну цілеспрямованість та прагматичну установку» [2]. Дане трактування тексту як одиниці лінгвістичного дослідження використовувалось і використовується досі багатьма лінгвістами та вченими.

Як визначає В.А. Кухаренко, з початку ХХІ століття дослідження тексту, з одного боку, дуже «виросло за допомогою нових лінгвістичних теорій та напрямів, а з іншого боку – зміцнилося в тих позиціях, які належали власне тексту, а саме в константних характеристиках, функціях тексту» [3, с. 6].

Сучасна лінгвістика вивчає текст як джерело лінгвістичних даних, що має системні властивості мови. Цей підхід дозволив подивитися на текст не лише з позиції лінгвістичної науки,

а й піти за її межі, намагаючись пов'язати існуючі когнітивні моделі тексту зі структурними моделями макро- та мікросистеми, з поняттям фреймів, підтекстів. Текст представляється як лінгвістичний об'єкт, що належить певній лінгвістичній реальності з певною об'єктивною дійсністю, що має властивості системи, яка однозначно визначається властивостями її елементів та структурою їх зв'язків [4].

Говорячи про системність тексту, Піхтовнікова Л. зазначає, що «система має багато елементів, то зв'язки між ними множаться в геометричній прогресії та визначити їх вплив на системну якість покомпонентним аналізом не вдається. Тут потрібні інші ідеї, що їх надає синергетика» [5]. Дане положення й відображає **мету даної наукової статті** – проаналізувати синергетичний потенціал тексту як системної організації авторської інтенції.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Слід зазначити, що дослідників у галузі синергетики передусім цікавить питання, як частини чи підсистеми роблять зміни, цілком зумовлені процесами самоорганізації елементів відкритої динамічної системи. Дослідники підкреслюють міждисциплінарний статус синергетики як найважливішого нового напрямку наукових досліджень, у межах якого вивчаються процеси переходу від хаосу до порядку і назад у відкритих нелінійних середовищах різної природи.

Синергетика вивчає самоорганізацію складних систем різної природи та призначення. Як правило, такі системи складаються з різномірних елементів, пов'язаних між собою структурно та/або функціонально. За визначенням В.Г. Кременя, синергетика – це новий науковий напрям, який, «одержуючи визнання як нова наукова парадигма і новий образ бачення світу, резонує з тими філософськосвітоглядними традиціями, які відповідають її власним принципам і установкам, наповнюючи при цьому новим конкретним змістом» [6, с. 16]. Вона «вивчає закономірності предметів досліджуваної реальності як складної системи, здатної до саморозвитку» [6, с. 13].

Викладені концепції поведінки складних систем знайшли застосування у сфері дослідження структури тексту, результатом чого стало формування такого нового наукового спрямування, як лінгвосинергетика. Як показує аналіз, загальна теорія тексту останніх десятиліть характеризується розвитком лінгвосинергетичної парадигми та позиційного аспекту загальної теорії тексту. В рамках цього напрямку вивчаються мова, лексичний пласт, його значення та застосування, а також різні аспекти, що стосуються аналізу та інтерпретації тексту як цілого.

Положення про те, що властивості системи визначаються властивостями елементів і структурних зв'язків, не можна визнати універсальним, оскільки загальновідомо, що при об'єднанні елементів, при їх переході до макрорівня відбувається утворення нової системи, яка має певні, специфічні якості. Саме до такої системи відноситься текст і може розглядатися як об'єкт, що самоорганізується. Подібне положення дозволяє зібрати всі елементи аналізу тексту в єдину картину його інтерпретації як з боку автора, так і з боку читача.

У процесі читання перед читачем відкривається закритий фабульний простір викладуваних подій твору. Утворюється своєрідна незамкненість системи, що є одним із важливих принципів синергетики. Перед читачем лежить множинність його можливих інтерпретацій подій, обумовлених і суб'єктив-

ними (читацькими), і об'єктивними характеристиками (історична епоха, країна, місто, тощо). Звідси можна простежити сильні та слабкі позиції в тексті, чергування яких зумовлює його ритм.

На думку Серажим К.С., інваріант структури тексту «визначає ієрархію частин цілого, розмір частин статистично підпорядковується закону золотого перетину, який відображає ідею односпрямованого в часі розгортання структури». Пропорційні відносини на основі золотого перетину при цьому виступають як регулятор і посередник «між фізичними параметрами мовної матерії тексту в процесах його структурної організації та самоорганізації та факторами, що обумовлені біологічною природою людини» [7]. Пропорція золотого перетину грає організуючу роль у становленні тексту як цілого.

Золотий перетин – це гармонійний центр тексту (0,618 від обсягу всього твору). За В.Ю. Доберштейном, золотий перетин – «це найвищий прояв структурної та функціональної досконалості цілого та його складових частин у природі та мистецтві» [8, 205].

Пропорції золотого перетину були відомі в давнину і називалися Божественним перетином. В епоху Відродження, за Леонардо да Вінчі, ця пропорція стала називатися Золотою пропорцією або Золотим перетином. Свідоме використання пропорції золотого перетину в давнину пов'язане насамперед із мистецтвом та архітектурою. Відомо, що золотим перетином часто користувалися архітектори Іктін і Каллікрат при будівництві храму Парфенона на афінському Акрополі, скульптор Фідій та ін.

Категорія золотого перетину виявляється у самоорганізації форми, а саме у співвідношенні симетрії та асиметрії загальної композиції усієї структури художнього тексту [9, с. 11]. Поняття золотого перетину корінням сягає давніх часів, коли Піфагор запропонував числовий ряд, який складається з чисел, підпорядкованих певній закономірності: кожне число є сумою двох попередніх (1, 2, 3, 5, 8, 13...). Цей числовий ряд ще називають числами Фібоначчі на честь італійського математика XIII століття. Пропорція співвідношення сусідніх чисел дає ірраціональне число 1, 61803398. Пізніше чимало вчених, таких як І. Кеплер, Р. Симпсон, доводили існування «золотої» пропорції у співвідношенні сусідніх чисел [9, с. 15]. Піфагор назвав цю пропорцію Божественною, оскільки вона відображає гармонійний розвиток Всесвіту, символізує еволюцію та рух Космосу [9].

Число 1,618 називають золотим перетином, оскільки воно з'являється в результаті поділу відрізка таким чином, що довжина всього відрізка відноситься до більшої його частини так само, як більша частина відрізка відноситься до меншої частини. У відсотковому відношенні це виглядає співвідношенням 62% та 38%.

Якщо питання золотого перетину розглядати глибше, то існує численна кількість доказів того, що багато предметів живої природи побудовано за принципом правильного п'ятикутника – пентагону, в основі якого лежить золотий перетин. Яскравими прикладами пентагональної симетрії можуть слугувати п'ятипелюсткові рослини, морські зірки, морські їжаки, яйце, яйцрка, молекула ДНК та ін. Всесвітньовідомі будівлі (Парфенон), а також давньогрецькі скульптури являють собою переконливий доказ існування золотого перетину. Венера Мілоська або «Дорифор» Поліклета – класичні зразки гармонійної пропорції людського тіла (0,618 : 0,382). До речі, гармо-

нійний центр людського тіла, або золота середина, припадає на зону пупа.

Закономірності формування тексту збігаються із закономірностями формування природних об'єктів хоча б уже в тому сенсі, що вони пов'язані з пропорцією золотого перетину. Слід зазначити, що симетрія та асиметрія характерні для живих організмів. Симетрія, у свою чергу, менш властива живому самоорганізованому організму. Звідси очевидно: щоб зберегти повну цілісність, текст має прагнути симетрії, але ніколи її не досягати, оскільки симетрична його структура веде до різкого зниження інформативності. Тому організація тексту, прагнучи симетрії, одночасно самоорганізується, прагне асиметрії. У тексті не може бути все інформативно, хоча все значимо. Відомо, що існує поріг сприйняття змісту тексту, коли інформативність його не перевищує 20%; в іншому випадку текст не є оптимальним алгоритмом активності людини в процесі його сприйняття і розуміється неадекватно. Відповідно класичний інваріант тексту має зону підготовки до сприйняття авторського, задуманого змісту, зону реалізації викладеного змісту та зону «виходу з комунікації» авторської оповіді, що пропорційно відповідає в текстовому інваріанті трьом композиційним зонам, які корелюються з пропорцій.

У ході численних експериментів з'ясувалося, що координати розподілу сильних та слабких позицій у тексті співвідносяться з координатами пропорцій золотого перетину (0,618; 0,236; 0,146; 0,09) і сильні позиції розташовані саме у цих координатах, що, у свою чергу, створює гармонійний центр художнього твору [9].

Гармонійний центр структури тексту – сильна позиція твору, де стягуються всі найбільш суттєві структурні, ритміко-інтонаційні, смислові зв'язки, які виступають стабілізатором симетричних та асиметричних тенденцій сприйняття та формування самого тексту. Звідси випливає, що гармонійний центр і зона гармонійного центру є змістовно-емоційною кульмінацією мовного твору і містять, на думку Л. С. Піхтовнікової, «найважливіші елементи форми та сенсу, зчитування яких дозволяє швидко та економно проникати в суть авторського задуму, при цьому коефіцієнт гармонійного центру (0,618) визначається пропорцією золотого перерізу» [10, с. 69].

Виявлені зони – зона початку тексту, зона кінця тексту і гармонійний центр – мають обґрунтовані межі всередині композиційно-смислового континууму. Саме вони сигналізують про переходи системи з одного стану в інший, і саме ці закономірності, мабуть, і виявляють специфіку тексту як особливого мовного феномена. Дані зони переходів, названі Л. С. Піхтовніковою, абсолютно сильними позиціями тексту, у свою чергу, свідчать про тісну взаємодію симетричних та асиметричних компонентів тексту та про домінування асиметрії в інформаційних текстах. Подібні позиції сильні тому, що саме в них автор містить найбільш значущу інформацію, яка може бути помічена читачем і має надзвичайно важливе значення для розуміння глибинного змісту тексту.

Одним із формотворчих факторів, на думку Л.С. Піхтовнікової та Т.І. Домброван, виступає ієрархія сильних та слабких позицій тексту [10]. У своєму дослідженні вчені показують, що «формування тексту як смислового цілого здійснюється... за фізичними законами. Одним із текстоутворюючих факторів виступає повтор як фізичний параметр тексту, що визначає його цілісність» [10, с. 68].

Розглянемо та проаналізуємо синергетичну організацію слабкої та сильної позиції роману Роберта Хайнлайна «Двері в літо». Сюжет роману побудовано на подорожі в часі головного героя Дені за допомогою процедури гіпотермії та машини часу. Бажання чоловіка переміститися в часі викликано не стільки цікавістю, скільки бажанням помститися за зраду з боку партнера по бізнесу та коханої жінки.

Беручи за основу теорію сильних та слабких позицій тексту з точки зору інформативності – неінформативності, де саме слабкі позиції виступають як засіб розмежування значимих композиційних зон тексту [10, с. 62], знаходимо, що найбільш напружені з точки зору розвитку подій глави 9 та 11 розділені 10 главою як такою, що описує наслідки перенесення в часі та готує читача до можливого досягнення головної мети за допомогою часового переміщення. Так, 10 глава починається з думок Дені про те, що йому боязко летіти в невідомість, але вже занадто пізно щось міняти та зупиняти. Цей перший абзац глави можна, на наш погляд, вважати сильною позицією, оскільки у читача є можливість дізнатися, що відчуває людина, яка поринає у невідомість. Також на початку цієї частини роману читач дізнається про часовий відрізок, в якому опинився Дені – 3 травня 1970 року. Отже, він потрапив у минуле та ще й у бажаний період.

Саме в цій главі чи не вперше ми знаходимо згадку про потаємне бажання кожної людини – знайти місце для щастя і себе в цьому місці:

“But I wasn't; I was a private and somewhat shady citizen, engaged in hanky-panky I didn't want to call attention to. I was simply looking for my door into summer, as quietly as possible”.

Проаналізувавши усі глави роману «Двері в літо» на предмет часового переміщення у просторі та розташування гармонійного центру, можна простежити петлеподібний маршрут головного героя. Перебіг подій у романі починається 3 грудня 1970 року у м. Лос-Анджелес. Гармонійні центри перших чотирьох глав припадають на події, які відбуваються у приміщенні (бар – рішення-згода на довгий сон, офіс компанії – засідання акціонерів, напружена зустріч з Бель та Майлзом у будинку останнього). У часовому плані за один день читач дізнається про важливі події у житті головного героя, які сталися протягом тривалого часу. З 5 по 9 главу ключові події відбуваються в майбутньому, куди читач переноситься разом з Дені. Показово, що події в майбутньому починаються з 13 грудня 2000 року і тривають до 24 травня 2001 року. Цей період описано у п'яти главах, гармонійний центр кожної з яких припадає на події, які відбуваються у закритих приміщеннях – закритий простір (рішення знайти Рікі, звістка про відсутність збережень у банку (лікарня), зустріч з Бель (готель), нелегка розмова Дені з винахідником машини часу Твітчем (лабораторія). Оскільки за допомогою машини часу Дені повертається в минуле (відносно майбутнього), хоча з позиції нарації роману це теперішній час для читача і головного героя, чітко простежується петлеподібна модель подорожі.

Висновки з дослідження і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Продемонструвавши аналіз даного твору, можна зробити такий висновок: виявлення гармонійного центру або центру золотого перетину твору значно полегшує розуміння динаміки тексту, причинно-наслідкових зв'язків та глибини авторського задуму. На даному етапі можна говорити про «горизонтальний» зріз дослідження

тексту, в якому розкривається вся змістовно-емоційна кульмінація мовного твору та містяться найважливіші елементи формування тексту та ключові моменти авторського задуму.

Література:

1. Бехта І. Текст і лінгвістика тексту. Вісник Львівського університету. Серія «Міжнародні відносини». Львів, 2000. С. 570–583. URL: https://www.academia.edu/29542099/ТЕКСТ_І_ЛІНГВІСТИКА_ТЕКСТУ
2. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. 2006. 144 с. URL: https://www.academia.edu/10146450/Гальперин_И_Р_Текст_как_об
3. Кухаренко В.А. Интерпретация текста: Навчальний посібник для студентів старших курсів факультетів англійської мови. Вінниця : НОВА КНИГА, 2004. 272 с.
4. Паршак К.Д. Текст як об'єкт лінгвістичного дослідження. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/22547/Parshak.pdf?sequence=1>
5. Синергетика в филологических исследованиях. Монография / Т.И. Домброван, С.М. Еникеева, Л.С. Пихтовникова и др. / Под общ. ред. проф. Л.С. Пихтовниковой. Х. : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2015. 340 с.
6. Синергетика і освіта : монографія / За ред. В.Г. Кременя. К. : Інститут обдарованої дитини, 2014. 348 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/106585/1/Kremen_Synergetyka%20i%20osvita_5.11.14.pdf
7. Серажим К.С. Структура публіцистичного тексту: загальні підходи до текстологічного аналізу. URL: <http://journal.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=47>
8. Доберштейн В.Ю. «Золотое сечение» в поэзии. Вестник КГУ. 2008. №2. С. 205–206.
9. Азарова Л. Є. Структурна та фонетична побудова складних одиниць у концепції «золотої» пропорції. Монографія. Вінниця, 2001. 284 с.
10. Лінгвосинергетика : підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів / Піхтовнікова Л.С., Домброван Т.І., Єнікєєва С.М., Семенець О.О.; за загальною редакцією проф. Л.С. Піхтовнікової. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2018. 288 с. URL: https://moodle.znu.edu.ua/pluginfile.php/576273/mod_resource/content/2/ПІДРУЧНИК%20із%20завданнями.pdf

Oleinikova G. The principle of the golden section as an element of the integrity of a literary text

Summary. The article examines current problems of text perception from the standpoint of a linguistic

synergistic approach. The general theory of the text in recent decades is characterized by the development and study of the linguistic synergistic paradigm of the text. Within this direction, the language and various structural aspects of the text are studied. Regardless of volume and genre, a text has some universal patterns that shape and reflect the interaction of symmetrical and asymmetrical aspects of textual organization. The uniqueness of such patterns makes it possible to talk about the existence of positional forms of the text. It is proved that the positional structure of the text appears as the most important element of the self-organizing characteristic of the text. Accordingly, the movement of the linguistic matter of the text allows us to see the strong and weak positions of the text. The last situation is interpreted by many linguists as the general term of the proportion of the golden ratio, which plays an organizing role in the formation of the text as a whole linguistic work. It should be noted that asymmetric proportion is characteristic of living organisms. Symmetry, in its turn, is less characteristic of a self-organizing living organism. It is obvious from this that, in order to maintain complete integrity, the text should strive for symmetry, but never achieve it, since its symmetrical structure leads to a sharp decrease in informativeness. Therefore, the organization of the text, striving for symmetry, simultaneously organizes itself, strives for asymmetry. Not everything in the text can be informative, although everything is significant. It is known that there is a threshold for perceiving the content of the text when its informativeness does not exceed 20%; otherwise, the text is not optimal for the algorithm of human activity in the process of its perception and is inadequately understood.

This article also focuses on the issue of the harmonic center of the text structure. The harmonic center of the text structure reflects a strong position that unites all the most essential structural, rhythmic-intonational semantic connections of the text. It follows from this that the harmonious center of the text is the structural and content culmination of the entire linguistic work, which allows the reader to penetrate into the content of the author's intention quickly and sparingly.

Key words: linguistic synergistic approach, positional structure of the text, proportion of the golden section, harmonic center.